چىرا ئانارى

● ئابدۇللا سۇلايمان

يەر - زېمىن يېشىللىققا پۈركەنگەن ماي ئېيىنىڭ ئاخىرقى شەنبىسى بوۋام بىلەن «ئانار چېچىكى سەيلىسى»گە باردىم. بۇ يۇرتىمىزدا يېقىنقى يىللاردىن بۇيان نورۇزلۇق «ئۆرۈك چېچەكى سەيلىسى»دىن ئىككى ئاي كېيىن تۇنجى قېتىم ئۆتكۈزۈلگەن تەبىئەت گۈزەللىكىدىن ھۇزۇر ئېلىشنى، يۇرتىمىزنىڭ يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىنى تونۇشتۇرۇش — كۆرەك قىلىشنى مەقسەت قىلغان ئاممىۋى يەرمەنكە پائالىيىتى ئىدى. بىز مەھەللىمىزدىن ئانچە يىراق بولمىغان تۆت كوچا دوقمۇشىدىكى گۈل - چېچەكلەردىن ياسالغان زىننەت دەرۋازىسىدىن ئۆتتۇق. ھەر تەرەپكە سوزۇلغان ئاسفالت يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئېچىلغان تۈرلۈك يايمىلار، يېمەك - ئىچمەك لاپاسلىرى، قول ھۈنەر - سەنئەت بۇيۇملىرى قاتارلىقلارنى ئارىلىدۇق. يولنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرەپلىرىدىكى سېمونتلانغان ئېرىق ئايرىپ تۇرغان ئېتىز - قىرلاردىكى تۇتاش كەتكەن ئانار دەرەخلىرىنىڭ قىپقىزىل چېچەكلىرى بىلەن، ۋاقتلىق سەيلە مەركىزى قىلىنغان يوللاردىكى قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەن ئادەم دېڭىزى قوشۇلۇپ، رەڭمۇرەڭ چېچەك دۇنياسىنى ھاسىل قىلغانىدى. مەن بۇ گۈزەل مەنزىرىلەردىن زوقلىنىپ، بوۋامغا ئەگىشىپ يانىدىكى كىچىك كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، ئېتىزلىق قىرىدا توختىدىم. كۆز ئالدىمىزدا باشاق چىقارغان بۇغدايلىق ۋە تۇتاش چېچەكلىگەن ئانار دەرەخلىرى نامايان بولدى. بوۋام ئېتىز قىرلىرىدا غۇچچىدە چېچەكلىگەن باراقسان ئانارلىقنى كۆرسىتىپ، مېنىڭ ئانار توغرىسىدا سورىغان سوئاللىرىمغا بىر - بىرلەپ جاۋاب بەردى.

چىرا — ئانار ئۆستۈرۈشتە ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە يۇرتلارنىڭ بىرى. ئەمگەكچان، ئەقىل - پاراسەتلىك چىرا خەلقى ناھايىتى قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپلا بۇ يۇرتنىڭ تۇپراق، سۇ، كىلىمات قاتارلىق تەبىئىي شارائىتلىرىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ئانار قاتارلىق ھەر خىل مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئۆستۈرۈپ كەلگەن، تۇتاش كەتكەن ئانارلىق باغلارنى بەرپا قىلغان.

كىشىلەر ئارىسىدا قەدىمدىن تارتىپ، ئېغىزدىن ئېغىزغا تارقىلىپ كەلگەن مۇنداق بىر رىۋايەت بار: «ئانار تاتلىق، شەربەتلىك، كۆرۈنۈشى چىرايلىق مېۋە ئىكەن. ئۇ ئەمەل - مەنسەپ تەما قىلماي، ئاددىي ياشاشنى، ئېگىلگەنگە ئېگىلىپ تازىم قىلىشنى ئۆزىگە ئادەت قىلغانىكەن. ئىگەم ئۇنىڭ كەمتەر، كىچىك پېئىللىقىغا قايىل بولۇپ، ئۇنىڭ جەننەتتىن چىققان بارلىق مېۋىلەرنىڭ سۇلتانى بولۇشنى ئەمر قىپتۇ، شۇڭا تەمە قىلمىسىمۇ مەنسەپ نېسىپ بولغانلىقىدىن ئۇنىڭ ئىككى مەڭزى دائىم قىزىرىپ تۇرىدىكەن». بۇ رىۋايەتتە، ئانار دەرىخىنىڭ خۇسۇسىيىتى، مېۋىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئوبرازلىق، ئىخچام تەسۋىرلەنگەن.

چىرالىقلار ئەزەلدىن ئانار دەرىخى ئۆستۈرۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئانارنىڭ چېچىكى ۋە مېۋىسىنى قەدىرلەيدۇ، تەرىپلەيدۇ. ئانارنىڭ گۈلى ۋە مېۋىسى چىرا خەلقىنىڭ قەلبىگە ئوتلۇق مۇھەببەتكە، جاپالىق ئەجىر - تۆھپىسىگە سىمۋول قىلىنغان. ئۇلار كۆز كۈنلىرى ئانارنى بەرگىسى بىلەن ئۈزۈپ، تەكچە - تاۋىدانلارغا تىزىپ، تام - تورۇسلارغا ئېسىپ، ئۆيلىرىنى زىننەتلەپ ئادەتلەنگەن. ئانار گۈلى خەلقىمىز ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئېسىل گۈللەرنىڭ بىرى بولغاچقا، كىشىلەر دۇنياغا يېڭىدىن كۆز ئاچقان ئوماق قىزلىرىغا «ئانارگۈل»، «ئانارخان»، «گۈلئانار»، «گۈلنار» دېگەندەك ئىسىملارنى قويغان. داڭلىق خوتەن گىلىمىنىڭ «ئانارگۈل» نۇسخىلىق تۈرى كۆركەم، رەڭدار، نەپىس بولۇپ، ئالاھىدە خېرىدارلىق. ئانارنىڭ گۈلى ۋە مېۋىسىگە تەقلىد قىلىپ توقۇلغان كەشتىلەر، سىزىلغان بەدىئىي سۈرەتلەر كىشىلەرنىڭ زوق - شوقىنى قوزغاپ، مەنىۋىيىتىنى بېيىتىپ كەلمەكتە. خەلق قوشاقلىرى ۋە كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا ئانار ۋە ئانار گۈلىگە تەڭداش تەسۋىرلەر ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ. 80 - يىللاردا چىرادا شىنجاڭ بويىچە تۇنجى بولۇپ ناھىيە تەرىپىدىن چىقىرىلغان ۋە ھازىرمۇ قوش ئايلىق قىلىپ نەشر قىلىنىۋاتقان ئەدەبىي ژۇرنالنىڭ نامىمۇ «ئانار چېچەكلىرى» دەپ قويۇلغان.

دەرۋەقە، «چىرا ئانارى» كۆرۈنۈشىنىڭ كۆركەملىكى، رەڭدارلىقى، تەمىنىڭ تاتلىقلىقى، سۈپىتىنىڭ ياخشىلىقى، سورتىنىڭ سەرخىللىقى، شىپالىق ئۈنۈمى ۋە ئىقتىسادىي قىممىتىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن پۈتۈن شىنجاڭغا داڭلىق. «چىرا ئانارى» تىلغا ئېلىنسىلا، ئالدى بىلەن كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا «ئانار ماكانى» دەپ نام ئالغان توپا كەنتى نامايان بولىدۇ.

«چىرا ئانارى» چىرا يېزىسىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى توپا، توپا ئېرىق، كاڭكال، باشئۈجمە قاتارلىق تۆت كەنتتە نۇقتىلىق ئۆستۈرۈلگەندىن باشقا، چىرا بازىرى ۋە چىرا يېزىسىنىڭ كۆپلىگەن كەنتلىرىدىمۇ تارقاق ھالەتتە ئۆستۈرۈلىدۇ. بۇ جايلار-

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

نىڭ تۇپرىقى قۇمساڭ ئەت تۇپراق بولۇپ، تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىدىكى قۇملۇق ۋە تاشلىق قورشاپ تۇرغان بۇ بوستانلىقتا ياز، كۈز پەسىللىرىدە كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى ئۇزۇن، شامال ئۆتۈشۈشى ياخشى، تەبىئىي شارائىتى ئانار ئۆستۈرۈشكە تولىمۇ مۇۋاپىق.

ئانار دەرىخىنىڭ قۇرغاقچىلىققا بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارى كۈچلۈك. قۇم - بورانىنىڭ تەھدىتىگە ئۇچراپ تۇرسىمۇ، مېۋىسى ئاسان تۆكۈلۈپ كەتمەيدۇ. سۇنى ئاز تەلەپ قىلىدۇ، ئاساسەن ئەتىياز ۋە ياز پەسلىدە ئۈچ - تۆت قېتىم سۇغۇرۇپ، ئىككى - ئۈچ قېتىم مۇۋاپىق ئوغۇتلاپ، كۈز پەسلىدە سۇغىرىش كونترول قىلىنسا، قىش پەسلى كىرىش ئالدىدا شۇ يىللىق يېڭى شاخلىرىنى چاتاپ، تۈججۈپىلەپ كۆمۈپ، ئەتىياز پەسلىدە ئېچىپ، شاخلىرىنى قەۋەتلەرگە ئايرىپ تاراپ تىرەك قويۇلسا، ئۇنىڭ مەھسۇلات مىقدارى ۋە سۈپىتىگە تولۇق كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

«چىرا ئانارى»نىڭ مەھسۇلات بېرىشى ئاساسەن مۇقىم، بىرلىك مەھسۇلاتى يۇقىرى، ئۆمرى ئۇزۇن، تارقىلىش دائىرىسى كەڭ بولۇپ، مېۋىسىنىڭ تەركىبىدە قەنت، كاربون - سۇ بىرىكمىسى، ئالما كىسلاتاسى، ماي، ئاقسىل، ۋىتامىن C، لىمون كىسلاتاسى ۋە مەلۇم نىسبەتتە تۆمۈر ماددىسى بار. ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىدە ئانارنىڭ مېۋىسى، پوستى، ئۇرۇقى، چېچىكى، خەمىكى شىپالىق دورا سۈپىتىدە كەڭ تۈردە ئىشلىتىلىدۇ. ئانار مېۋىسىدىن ئانار شەربىتى، چېچىكىدىن ئانار گۈلقەنتى ياسىلىدۇ. ئانار شەربىتى ئىسسىق بولۇپ، تال، يۈرەك، ئاشقازان، يەلتاشما كېسەللىكلىرىگە شىپا بولىدۇ. كۆڭۈل ئاينىشنى، ئۇسسۇزلۇقنى، قىزىتمىنى پەسەيتىدۇ، ئىشتىھانى ئاچىدۇ. ئانار گۈلقەنتى (مۇرابباسى) ئاشقازان، يۈرەك كېسەللىرىگە شىپا بولىدۇ. بەدەننى قۇۋۋەتلەيدۇ، ھۆللۈك يەتكۈزىدۇ، ئىشتىھانى ئاچىدۇ.

ئادەتتە ئانارنىڭ مېۋىسى ئىستېمال قىلىنسا ياكى سىقىپ سۈيىنى ئىچسە، ئورگانىزمنى قۇۋۋەتلەپ قاننى كۆپەيتىدۇ، ئىچ سۈرۈشنى توختىتىش رولىنى ئوينايدۇ. ئانار مېۋىسىدىن پىششىقلاپ ئىشلەنگەن ئىچىملىكلەر ئېلىمىز ۋە خەلقئارا بازارلاردا ناھايىتى داڭلىق. ئۇ سەرخىل ھۆل - قۇرۇق مېۋىلەرگە ئوخشاش ئىستېمالچىلارنىڭ ياقتۇرۇشىغا ئېرىشكەن، بازىرى ئىتتىك مېۋىلەرنىڭ بىرى. ئانار پوستى بوياقچىلىق، كۆن - خۇرۇم سانائىتىنىڭ مۇھىم خام ئەشياسى. ئانار پوستىدا يەرلىك ئۇسۇلدا بويالغان رەختلەرنىڭ رەڭگى ئۆڭمەيدۇ.

«چىرا ئانارى» ئومۇمەن تاتلىق ئانار ۋە ئاچچىق ئانار دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ. ناخۇش (تەلۋە) ئانارنى تەمى، خۇسۇسىيىتى ۋە تەركىبىدىكى ئوزۇقلۇق قىممىتىگە ئاساسەن ئاچچىق ئانار تۈرىگە ئايرىشقا بولىدۇ.

1) تاتلىق ئانار: دەرەخ شەكلى ئوتتۇراھال، غول - شاخلىق ياتما ھالەتتە ئۆستۈرۈلىدۇ، 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 7 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە چېچەك مەزگىلى بولۇپ، مېۋىسى 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا پىشىدۇ. ناچار مۇھىت ۋە قۇرغاقچىلىققا چىدامىلىق بۇ سورت چىرا ئانارىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ سورتنىڭ پوستى نېپىز، دېنى قىزىل، تەمى تاتلىق ۋە شېرىن، ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، خۇسۇسىيىتى مۆتىدىللىغا مايىل سوغۇق.

2) ئاچچىق ئانار: دەرەخ شەكلى باراقسان، ياتما ھالەتتە ئۆستۈرۈلىدۇ، 5 - ئاينىڭ باشلىرىدىن 7 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە چېچەك مەزگىلى بولۇپ، مېۋىسى 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا پىشىدۇ. ناچار مۇھىتقا ۋە قۇرغاقچىلىققا چىدامىلىق، مۇقىم ھوسۇللۇق، مېۋىسى يۇمىلاق. بۇ سورتنىڭ چىرا ئانارى ئىچىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى ئاز بولۇپ، شەكلى ۋە خۇسۇسىيىتىگە قاراپ تاتلىق ئانارىدىن پەرقلەندۈرگىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ دانىسى چوڭ، پوستى قېلىن، ئۇرۇقى چوڭ، تەمى ئاچچىق، شەربىتى كۆپ، خۇسۇسىيىتى ئىككىنچى دەرىجىدە قۇرۇق سوغۇق.

«چىرا ئانارى» يەرلىك خەلقلا ئەمەس، ھەر مىللەت خەلقى ياخشى كۆرىدىغان، ئىستېمالى كەڭ، بازىرى ياخشى، ئىقتىسادىي قىممىتى يۇقىرى ئېسىل مېۋىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، باھاسىمۇ يىلدىن - يىلغا ئۆرلەپ بارماقتا. 20 - ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدا بىر كىلو ئانارنىڭ بازاردا سېتىلىش باھاسى بىر - ئىككى يۈەن ئىدى. 2010 - يىلى بىر كىلو ئانارنىڭ سېتىلىش باھاسى ئالتە - يەتتە يۈەنگە يېتىپ، 90 - يىللارغا سېلىشتۇرغاندا بەش - ئالتە ھەسسە ئۆرلىدى. ھازىر 15 يۈەندىن 20 يۈەنگە قەدەر بولماقتا.

چىرا ناھىيەسىدە 10 مىڭ مولۇق ئانارلىق بازىسى تۈر قۇرۇلۇشى يولغا قويۇلغان يىللاردىن بۇيان ناھىيەلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ئانار ئىشلەپچىقىرىشقا زور دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىپ، دېھقانلارنى تېخنىكا، مەبلەغ ئارقىلىق قوللىدى. ئانارلىق باغ بىنا قىلغان، كېڭەيتكەن ياكى ئانارلىق باغلارنى ھۆددىگە ئالغان دېھقانلارنىڭ كىرىمىمۇ يىلدىن - يىلغا كۆپەيدى. 2015 - يىلغىچە بۇ ناھىيەنىڭ ئانارلىق كۆلىمى 16 مىڭ 106 موغا، ئانار مەھسۇلاتى 650 توننىغا، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون 900 مىڭ يۈەنگە يەتكەنىدى.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئانارچىلىقنى ئىلمىي تەرەققىي قىلدۇرۇش، چاتاش، ئوغۇتلاش، سۇغىرىش، كۆمۈش ۋە ئېچىش قاتارلىق پەرۋىش ئىشلىرى تېخنىكا تەلىپى بويىچە قېلىپلاشتۇرۇلغانلىقتىن، ئۇنىڭ مېۋە سۈپىتى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى. ئانارچىلىق چىرا خەلقىنىڭ بېيىش قەدىمىنى تېزلىتىشتە كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىماقتا. بۈگۈنكى «ئانار چېچىكى سەيلىسى»مۇ مۇشۇ يولدا بېسىلغان خاسىيەتلىك قەدەملەرنىڭ بىرى.

مەن بوۋامنىڭ «چىرا ئانارى» توغرىسىدىكى بۇ تەپسىلىي تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلاپ تولىمۇ سۆيۈندۈم. يۇرتىمىزنىڭ بۇ داڭلىق مەھسۇلاتىنىڭ خاسىيىتىنى يېڭىباشتىن تونۇدۇم. ئانار يۇرتىنىڭ ئوغلى بولغانلىقىمدىن ئىپتىخارلاندىم.

مۇھەررىر: روزىمۇھەممەت مۇتەللىپ قاشتاش
ئېلخەت: rozimuhemmet@qashtash.com